

శ్రీకృష్ణపరంబ్రహ్మణే నమః

శ్రీ స్వారాజ్య భగవద్గీతా

అథ త్రయోదశోఽధ్యాయః - క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞవిభాగయోగః

పదుమూడవ అధ్యాయము - క్షేత్ర క్షేత్రజ్ఞవిభాగ యోగము

అర్జున ఉవాచ:- అర్జునుడడిగెను -

శ్లో॥ ప్రకృతిం పురుషం చైవ క్షేత్రం క్షేత్రజ్ఞ మేవ చ ।

ఏతద్వేదితు మిచ్ఛామి జ్ఞానం జ్ఞేయం చ కేశవ ! ॥ 1

ప్రకృతిమ్, పురుషమ్, చ, ఏవ, క్షేత్రమ్, క్షేత్రజ్ఞమ్, ఏవ, చ,
ఏతత్, వేదితుమ్, ఇచ్ఛామి, జ్ఞానమ్, జ్ఞేయమ్, చ, కేశవ.

టీ॥ కేశవ = కృష్ణ ! ప్రకృతిం = ప్రకృతిని, పురుషం = పురుషుని,
క్షేత్రం = క్షేత్రమును, క్షేత్రజ్ఞం + ఏవ + చ = క్షేత్రజ్ఞునిగూడ, జ్ఞానం =
జ్ఞానమును. జ్ఞేయం చ = తెలియదగిన స్వరూపమును, ఏతత్ = దీనిని,
వేదితుం = తెలిసికొనుటకు, ఇచ్ఛామి = కోరుచున్నాను.

తా॥ శ్రీకృష్ణా! ప్రకృతి పురుషులను, క్షేత్ర క్షేత్రజ్ఞులను జ్ఞాన
జ్ఞేయములను తెలిసికొన గోరుచున్నాను.

వి॥ ప్రకృతి పురుషులను, క్షేత్ర క్షేత్రజ్ఞులను, జ్ఞాన జ్ఞేయములను
తెలియజేయుము.

శ్రీ భగవానువాచ:- శ్రీకృష్ణుడు చెప్పెను.

శ్లో॥ ఇదం శరీరం కౌంతేయ క్షేత్ర మిత్యభిధీయతే ।

ఏతద్యో వేత్తి తం ప్రాహుః క్షేత్రజ్ఞ ఇతి తద్విదః ॥ 2

ఇదమ్, శరీరమ్, కౌంతేయ, క్షేత్రమ్, ఇతి, అభిధీయతే,
ఏతత్, యః, వేత్తి, తమ్, ప్రాహుః, క్షేత్రజ్ఞః, ఇతి, తద్విదః.

టీ॥ కౌంతేయ = అర్జునా ! ఇదం = ఈ, శరీరం = శరీరము, క్షేత్రం + ఇతి = క్షేత్రమని, అభిధీయతే = చెప్పబడుచున్నది. ఏతత్ = ఈ క్షేత్రమును, యః = ఏ స్వరూపము, వేత్తి = తెలిసికొనుచున్నదో, తం = ఆ స్వరూపుని, క్షేత్రజ్ఞః + ఇతి = క్షేత్రజ్ఞుడని, తత్ + విదః = ఆ స్వరూపమును తెలిసినవారు, ప్రాహుః = చెప్పిరి.

తా॥ అర్జునా ఈ శరీరము క్షేత్రము. ఈ క్షేత్రమును తెలిసికొనునదేదో అది క్షేత్రజ్ఞుడు.

వి॥ శీర్షత ఇతి శరీరం. శృహింసాయాం, శీర్షతే = నశించునది, ఇతి, శరీరము. స్థూల శరీరము సహజముగా నశించును. బ్రహ్మైక్యముచే సూక్ష్మ కారణములు నశించును. కనుక స్థూల సూక్ష్మ కారణములు మూడును శరీరము (క్షేత్రము) లగును. క్షియతే గుణైరస్మిన్నితి క్షేత్రం. క్షినివాసగత్యోః, అస్మిన్ = దీనియందు, గుణైః =గుణములచేత, క్షియతే = ఉంచబడును, ఇతి, క్షేత్రము, స్వప్నమున స్థూలశరీరము పడిపోవును. గాఢనిద్రయందు సూక్ష్మ శరీరము జడమైనట్లు గ్రహింతుము. తురీయమున కారణశరీర భంగమగును. ఇట్లు జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తి తురీయములందు ఈ క్షేత్ర పరిస్థితుల నెఱుగు చైతన్య మొకటి మనలో నున్నది. సంకల్పము లున్నచో నిది తెలివి. నిస్సంకల్ప స్థితిలో నిది ప్రత్యగాత్మ. ఈ తెలివియే క్షేత్రము నెఱుగునది కనుక నియ్యెఱుకయే క్షేత్రజ్ఞుడు.

శ్లో॥ క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధి సర్వక్షేత్రేషు భారత ।

క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయోర్జ్ఞానం యత్తద్జ్ఞానం మతం మమ ॥

3

క్షేత్రజ్ఞమ్, చ, అపి, మామ్, విద్ధి, సర్వక్షేత్రేషు, భారత,

క్షేత్ర క్షేత్రజ్ఞయోః, జ్ఞానమ్, యత్, తత్, జ్ఞానమ్, మతమ్, మమ.

టీ॥ భారత = అర్జునా! సర్వక్షేత్రేషు = సకల క్షేత్రములందును, మాం = నన్ను, క్షేత్రజ్ఞంచ + అపి = క్షేత్రజ్ఞునిగా, విద్ధి = తెలిసికొనుము. క్షేత్ర క్షేత్రజ్ఞయోః = క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞుల యొక్క, జ్ఞానం = తెలిసికొనునది, యత్ = ఏదో, తత్ = అది, జ్ఞానం = జ్ఞానమని, మమ = నాయొక్క, మతం = అభిప్రాయము.

తా॥ అర్జునా ! సకల క్షేత్రములందున్న క్షేత్రజ్ఞుని నన్నుగా తెలిసికొనుము. క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞుల నేది తెలిసికొనుచున్నదో అదే జ్ఞానము.

వి॥ ప్రతి జీవునకును క్షేత్రమున్నది. క్షేత్రములన్నిటిలో క్షేత్రముల నెఱిగెడు చిదాభాస క్షేత్రజ్ఞుడున్నాడు. ఒక జీవశరీరములో ఉండినది చిదాభాసుడు. సర్వక్షేత్రములలో ఉన్న సమిప్తి ఈశ్వరుడు. సమిప్తిక్షేత్ర చిదాభాసుడే పరబ్రహ్మ. బ్రహ్మమునందలి యేక చిదాభాసయే అవికల్పుడు. ప్రత్యగాత్మతో కూడిన చిదాభాస జీవుడు, పరమాత్మతోగూడిన చిదాభాసుడీశ్వరుడు. బ్రహ్మముతో కూడిన చిదాభాసయే శబల బ్రహ్మము. ఇట్లు క్షేత్రము లన్నింటిలోని బ్రహ్మమునే నన్నుగా తెలిసికొనుము. నేనే జీవేశ్వర శబల బ్రహ్మ నామధేయములతో క్షేత్రజ్ఞుడనైయున్నాను. క్షేత్రమున్నంతవఱకు నాకు క్షేత్రజ్ఞుడనుపేరు వచ్చును. తురీయాతీతమున క్షేత్రము లేనపుడు నాకు ప్రత్యగాత్మ పరమాత్మ బ్రహ్మములని పేర్లు వచ్చును. ఇది క్షేత్రము, ఇది క్షేత్రజ్ఞుడని స్పష్టముగా నెఱుగునట్టి చేతనమే జ్ఞానము.

శ్లో॥ తత్ క్షేత్రం యచ్చ యాదృచ్ఛ యద్వికారి యతశ్చ యత్ ।

స చ యో యత్రభావశ్చ తత్సమాసేన మే శృణు ॥ 4

తత్, క్షేత్రమ్, యత్, చ, యాదృక్, చ, యత్ వికారి, యతః, చ, యత్, సః, చ, యః, యత్ ప్రభావః, చ, తత్, సమాసేన, మే, శృణు.

టీ॥ తత్ = ఆ, క్షేత్రం = క్షేత్రము, యత్ + చ = ఏదియో, యాదృక్ + చ = ఎట్టిదో. యత్ + వికారి = ఏ వికారములుగలదో, యతః + చ + యత్ = ఎచ్చట నుండి ఏదియో, సః + చ = ఆ క్షేత్రజ్ఞుడు, యః = ఎవడో, యత్రభావః = ఏ మహిమగలవాడో, తత్ = ఆ వివరమును, సమాసేన = సంక్షేపముగా, మే = నావలన, శృణు = వినుము.

తా॥ క్షేత్రమేది? ఎట్టిది? ఏ వికారములు కలది? ఎచ్చట నుండి ఎచ్చటి వఱకు? క్షేత్రజ్ఞుడెవడు? ఏ మహిమ కలవాడు? ఈ వివరమును సంగ్రహముగా చెప్పుచున్నాను. అర్జునా! వినుము.

వి॥ క్షేత్రమేది? ఎట్టిది? ఏ వికారము కలది? ఎచ్చటనుండి ఎచటి వఱకు క్షేత్రము? క్షేత్రజ్ఞు డెవడు? ఏ మహిమ కలవాడు? ఈ యంశముల నన్నింటిని సంగ్రహముగా తెలిసికొనుము.

శ్లో॥ ఋషిభి ర్బహుధా గీతం ఛందోభి ర్వివిధైః పృథక్ ।

బ్రహ్మసూత్రపదైశ్చైవ హేతుమద్భిర్వినిశ్చితైః ॥ 5

ఋషిభిః, బహుధా, గీతమ్, ఛందోభిః, వివిధైః, పృథక్,
బ్రహ్మసూత్రపదైః, చ, ఏవ, హేతుమద్భిః, వినిశ్చితైః.

టీ॥ ఋషిభిః = ఋషులచేత, బహుధా = అనేక విధములుగా, పృథక్ = ప్రత్యేకముగా, వివిధైః = నానావిధములయిన, ఛందోభిః = వేదములచేత, హేతుమద్భిః = సహేతుకములయిన, వినిశ్చితైః = దృఢముగా నిశ్చయింప బడిన, బ్రహ్మసూత్రపదైః + చ ఏవ = బ్రహ్మ సూత్రములందలి పదములచేత, గీతం = చెప్పబడినది.

తా॥ ఋషులును, వేదములును, బ్రహ్మ సూత్రములును నానా విధములుగాను, సహేతుకముగాను, దృఢనిశ్చితముగాను క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞులను గూర్చి చెప్పబడినది.

వి॥ క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞులనుగూర్చి మహర్షులనేకులు నానా విధములుగా, ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగా చెప్పియున్నారు. వేదములలో సహేతుకముగా దృఢ నిశ్చితముగా వివరింపబడియున్నది. వేదవ్యాసుడు బ్రహ్మ సూత్రములలో వాక్యములచేత వ్యాఖ్యానము చేసిరి.

శ్లో॥ మహాభూతా నృహంకారో బుద్ధిరవ్యక్తమేవ చ ।

ఇంద్రియాణి దశైకం చ పంచ చేంద్రియగోచరాః ॥ 6

మహాభూతాని, అహంకారః, బుద్ధిః, అవ్యక్తమ్, ఏవ, చ,
ఇంద్రియాణి, దశ, ఏకమ్, చ, పంచ, చ, ఇంద్రియ గోచరాః.

శ్లో॥ ఇచ్ఛా ద్వేషస్సుఖం దుఃఖం సంఘాత చ్ఛేతనా ధృతిః ।

ఏతత్ క్షేత్రం సమాసేన సవికార ముదాహృతమ్ ॥ 7

ఇచ్ఛా, ద్వేషః, సుఖమ్, దుఃఖమ్, సంఘాతః, చేతనా, ధృతిః,
ఏతత్, క్షేత్రమ్, సమాసేన, సవికారమ్, ఉదాహృతమ్.

టీ॥ మహాభూతాని = పంచమహాభూతములును, అహంకారః = అహంకారమును, బుద్ధిః = బుద్ధియును, అవ్యక్తం + ఏవ + చ = అవిద్యయును, దశ + ఇంద్రియాణి = జ్ఞానకర్మేంద్రియములును, ఏకం + చ = మనస్సౌక్మ్యియును, ఇంద్రియ గోచరాః = విషయములు, పంచ = ఐదును, ఇచ్చ = కోరిక, ద్వేషః = ద్వేషము. సుఖం = సుఖము, దుఃఖం = దుఃఖము, సంఘాతః = సమూహము, చేతనా = తెలివి, ధృతిః = ధైర్యము, ఏతత్ = ఇది, క్షేత్రం = క్షేత్రము. సమాసేన = సంక్షేపముగాను. సవికారం = వికారములతోగూడ, ఉదాహృతం = చెప్పబడెను.

ఇవన్నియుగలసి క్షేత్రము.

వి॥ భూమి, నీరు, అగ్ని, వాయువు, ఆకాశము అనబడు పంచమహా భూతములును, బుద్ధియు, ప్రకృతియు, చెవులు, చర్మము, కన్నులు, నాలుక, ముక్కు, అనబడు జ్ఞానేంద్రియము లైదు. నోరు, చేతులు, కాళ్లు, గుహ్యము, పాయువు అనబడు కర్మేంద్రియములును, శబ్ద స్పర్శ రూప రస గంధము లనబడు పంచ విషయములును, కోరిక, ద్వేషము, సుఖ దుఃఖ సముదాయము, తెలివి, ధైర్యము ఇవియన్నియు కలిసి క్షేత్రమని, దీని వికారములతోగూడ సంగ్రహముగా చెప్పబడెను. ఇక జ్ఞానమును గూర్చి వినుము.

శ్లో॥ అమానిత్వ మదంభిత్వం అహింసా క్షాంతిరార్జవమ్ ।

ఆచార్యోపాసనం శౌచం స్థైర్య మాత్మవినిగ్రహః ॥ 8

అమానిత్వమ్, అదంభిత్వమ్, అహింసా, క్షాంతిః, ఆర్జవమ్ ।

ఆచార్యోపాసనమ్, శౌచమ్, స్థైర్యమ్, ఆత్మవినిగ్రహః.

శ్లో॥ ఇంద్రియార్థేషు వైరాగ్యం అనహంకార ఏవ చ ।

జన్మ మృత్యు జరా వ్యాధి దుఃఖ దోషానుదర్శనమ్ ॥ 9

ఇంద్రియ అర్థేషు, వైరాగ్యమ్, అనహంకారః, ఏవ, చ,

జన్మ మృత్యు జరా వ్యాధి దుఃఖ దోష అనుదర్శనమ్.

శ్లో॥ అసక్తి రనభిష్వంగః పుత్రదార గృహాదిషు ।

నిత్యం చ సమచిత్తత్వం ఇష్టానిష్టోపపత్తిషు ॥ 10

అసక్తిః, అనభిష్వంగః, పుత్రదార గృహాదిషు,

నిత్యమ్, చ, సమచిత్తత్వమ్, ఇష్ట అనిష్ట ఉపపత్తిషు.

శ్లో॥ మయి చానన్యయోగేన భక్తి రవ్యభిచారిణీ ।

వివిక్త దేశ సేవిత్వం అరతిర్జననంసది ॥ 11

మయి, చ, అనన్యయోగేన, భక్తిః, అవ్యభిచారిణీ,

వివిక్త దేశ సేవిత్వమ్, అరతిః, జననంసది.

శ్లో॥ అధ్యాత్మ జ్ఞాననిత్యత్వం తత్త్వజ్ఞానార్థ దర్శనమ్ ।

ఏతత్ జ్ఞానమితి ప్రోక్తం అజ్ఞానం యదతోఽన్యథా ॥ 12

అధ్యాత్మ జ్ఞాననిత్యత్వమ్, తత్త్వజ్ఞాన అర్థ దర్శనమ్,

ఏతత్, జ్ఞానమ్, ఇతి, ప్రోక్తమ్, అజ్ఞానమ్, యత్, అతః, అన్యథా.

టీ॥ 8. అమానిత్వం = అభిమానము లేకుండుట, అదంభిత్వం = దంభము లేకుండుట, అహింసా = అహింస, క్షాంతిః = ఓర్పు, ఆర్జవం = ఋజుభావము, ఆచార్యోపాసనం = గురుధ్యానము, శౌచం = శుచిత్వము, స్థైర్యం = స్థిరత్వము, ఆత్మవినిగ్రహః = మనోనిగ్రహము.

టీ॥ 9. ఇంద్రియార్థేషు = విషయములందు. వైరాగ్యం = విరక్తి, అనహంకారః = అహంకారము లేకుండుట, జన్మ మృత్యు జరా వ్యాధి దుఃఖదోషాను దర్శనం = పుట్టుట, చచ్చుట, ముసలితనము, దుఃఖము మొదలైన వీని దోషములను బాగుగా తెలిసికొనుట.

టీ॥ 10. పుత్రదార గృహదీప్షు = సుతుడు, భార్య, గృహము మొదలగువానియందు, అసక్తిః = ఆసక్తి లేకుండుట, అనభిష్టంగః = అభిరుచి లేకుండుట, ఇష్టానిష్టోపపత్తిషు = ఇష్టము అనిష్టము సంప్రాప్తించి నపుడు, నిత్యం = ఎల్లప్పుడును, సమచిత్తత్వం + చ = సమత్వబుద్ధియు.

టీ॥ 11. మయి = నాయందు, అనన్యయోగేన = తనకంటె వేరుగానట్టి యోగముచేత, అవ్యభిచారిణీ = మఱియొక్క దానిపై బ్రవేశింపని, భక్తిః +

చ = భక్తియును, వివిక్త దేశ సేవిత్యం = ఏకాంత ప్రదేశమున నుండుట, జనసంసది = జనసమృద్ధమునందు. అరతిః = ప్రీతిలేకుండుట.

టీ॥ 12. అధ్యాత్మ జ్ఞాననిత్యత్వం = ఎల్లప్పుడు వేదాంత విజ్ఞాన సంపాదనము, తత్త్వజ్ఞానార్థదర్శనం = యథార్థజ్ఞానముతోడి ప్రయోజనమైన అనర్థ నివర్తి, బ్రహ్మానంద ప్రాప్తి యీ రెంటిని కనుగొనుట, ఏతత్ = ఇది యంతయు, జ్ఞానం = జ్ఞానము, ఇతి = అని, ప్రోక్తం = చెప్పబడినది, అతః = దీనికంటె, అన్యథా = విరుద్ధముగా, యత్ = ఏదిగలదో, (తత్ = అది) అజ్ఞానం = అజ్ఞానము, (జ్ఞానమును, అజ్ఞానమును ఈ శ్లోకములచే తెలియవలెను.)

వి॥ 8. ఆత్మానం మానయతీతి మానః, మానపూజాయాం. ఆత్మానం = తన్ను, మానయతి = పూజించుకొన జేయునది. ఇతి, మానము, దభ్యోతి హినస్తీతి దంభః, దభ్యోతి = పీడించునది, ఇతి, దంభము = కపటము, స్థూల శరీరహింస, మానసికహింస, జీవహింస యని మూడు విధములు. ప్రాణులను తన జిహ్వాచాపల్యమునకు చంపించుట శారీరహింస, దీనికంటె భయంకరమైనది యితర జీవుల మనసును నొప్పించు మానసిక హింస, ఇంతకంటె జీవుని జనన మరణముల పాలుచేయు జీవహింస గొప్ప యుపద్రవకరమైనది. ఇట్టి హింసల మూడింటిని తన శక్తి కొలది విడుచుటే అహింస. “క్షాంతిస్తీతిక్షా” క్షమా క్షాంతిః, క్షమాప్ సహనే, క్షమ = క్షాంతి = ఓర్పుకొనుట, తితిక్షతే తితిక్షా, తిజనిశాతనే, తితిక్షతే = ఓర్పుట, తితిక్ష, ద్వంద్వ సహనమే తితిక్ష. ఋజ్యతే = ఆదరణ సంపాద్యత ఇతి ఋజుం. ఋజు గతిస్తాపనార్జనపార్జనేషు, ఋజ్యతే = ఆదరణ, సంపాతే = ఆదరముచే సంపాదించబడునది, ఋజువు. ఋజువర్తనమే, ఆర్జవము = చక్కని నడవడిక, ఉపసమీపే ఆసనం ఉపాసనా, ఉప = సమీపే = సమీపమునందు, ఆసనం = ఉండుట, ఉపాసనము, ఆచార్య + ఉపాసనం = నిజగురు సన్నిధిలో నుండుటే ఆచార్యోపాసనము, శోచంత్యనేనేతి శుచిః, శుచశోకే, అనేన = దీనిచేత, శోచంతి = వ్యథనొందుదురు. ఇతి,

శుచి, శుచిత్వమే శౌచము, తిష్ఠతీతి స్థిరా, స్థాగతినివృత్తై. తిష్ఠతి = స్థిరమైనది, ఇతి, స్థిరా, స్థిరత్వమే స్థైర్యము. నియమనాయగ్రహణంనిగ్రహః, గ్రహ ఉపాదానే, నియమనాయ = నియమించుటకొఱకు, గ్రహణం = గ్రహించుట, నిగ్రహము.

9. ఇంద్రియైరర్థ్యంతే అభిలష్యంత ఇతి ఇంద్రియార్థాః, అర్థయాచ్ఛాయాం, ఇంద్రియైః = ఇంద్రియములచే, అర్థ్యంతే = అభిలష్యంతే = అభిలషింపబడునవి, ఇతి, ఇంద్రియార్థములు.

అహమితి బుద్ధిం కరోతీత్యహంకారః, దుక్కుఞ్కరణే, అహం = నేను ఉత్పన్నుడను, ఇతి = అని, బుద్ధిం = బుద్ధిని, కరోతి = చేయునది, ఇతి, అహంకారము. జననం = జన్మ, పుట్టుటయే జన్మ. మ్రియతే మృత్యుః, మ్రియతే = చచ్చుట, మృత్యువు, జీర్ణంత్యనయా అంగానీతి జరా. జ్యౌష్ వయోహానౌ, అనయా = దీనిచేత = అంగాని = అవయవములు, జీర్ణంతి = వయోహాని నొందును. ఇతి. జర, వివిధా ఆధయః మనః పీడాః యస్మిన్ సః వ్యాధిః వివిధా = నానావిధములైన, ఆధయః = మనః = పీడలు, యస్మిన్ = దేనియందుగలవో, సః = అది, వ్యాధి. దుష్టానిఖాని యింద్రియాణ్య త్రేతిదుఃఖం, అత్ర = దీనియందు, ఖాని = యింద్రియాణి = యింద్రియములు, దుష్టాని = దుష్టములగును, యితి, దుఃఖము. దుర్నిందితం ఖనతీతి దుఃఖం, ఖనుఅవధారణే, దుః = నిందితం = దుష్టముగా, ఖనతి = భేద పెట్టునది, యితి, దుఃఖము, అను = అనుసరించు. దృష్టిర్దర్శనం, దృశిర్ ప్రేక్షణే, దృష్టి = చూచుట, దర్శనం.

10. పున్నామ్నౌ నరకాత్త్రాయత ఇతి పుత్రః, త్రైజ్పాలనే. పునామ్నాః = పుం అనెడు పేరుగల, నరకాత్ = నరకము నుండి, త్రాయతే = రక్షించువాడు, ఇతి, పుత్రుడు. దారయంతి ఉద్వేజయంతి పతీనినిదారాః దృభయే, పతీన్ = పతులను, దారయంతి = ఉద్వేజయంతి =

భయపెట్టువారు, ఇతి, దారాః = భార్యలు. గృహ్యత యితి గృహః, గృహ్ ఉపాదానే, గృహ్యత = పుచ్చుకొనబడునది ఇతి, గృహము = భార్య, ఇల్లు, నియతం భవతీతి నిత్యః, నియతం = నియమింపబడినదై, భవతి = ఉండునది, నిత్యము. సమతి న్యూనత్వం నప్రాప్నోతి సమం, న్యూనత్వము = తక్కువ దనమును, సమతి = నప్రాప్నోతి = పొందనిది, ఇతి, సమం. చేతయతీతి చిత్తం, చిత్తీసంజ్ఞానే, చేతయతి = తెలియచేయునది, ఇతి చిత్తము. ఇవ్యత ఇతీష్టం, ఇషు యిచ్ఛాయాం, ఇవ్యతే = యిచ్ఛయింపబడునది, ఇతి ఇష్టము.

11. వివిచ్యత ఇతి వివిక్తః. విచ్ఛేద పృథగ్భావే, వివిచ్యతే = లెస్సగా నేర్పబడబడినది, ఇతి, వివిక్తః = పవిత్రమైనది. ఏకాంతమైనది.

12. అధ్యాత్మము = బ్రహ్మము.

తన్నుతాను గొప్పయని భావించు నభిమాన రహితము. నిష్కపటత్వము, త్రివిధహింసలు, శక్తికొలది లేనితనము ద్వంద్వసహిష్టుత ఋజుభావము, గురుసన్నిధి, నిర్మలత్వమునకు ప్రయాసము, బ్రహ్మము నందలి నిశ్చలత్వము, గురుకీలుపై మనసును నియమించు నిగ్రహము, విషయములపై విరక్తి, లౌకికముగా నేనునేను అనుకొను అహంకారము లేదని తెలిసికొనుట, పుట్టుక, చావు, వృద్ధత్వము, వ్యాధి, దుఃఖము వీనిదోషముల గుర్తించుట, పుత్ర భార్య గృహదులపై బ్రహ్మనిష్ఠా సమయమున ఆసక్తి కలుగకుండుట, అభిరుచి లేకుండుట, అధిష్ఠాన బ్రహ్మదృష్టితో ఇష్టానిష్టముల సమత్వము, గురుకీలుపై నియమింపబడిన చిత్తత్వము ప్రత్యగాత్మయగు తనకంటె వేఱుగాని బ్రహ్మయోగమునుండిజాతీ యనాత్మపై నిగాయుంచు నీచస్థితి లేకుండుట, సంకల్ప రహిత స్థలమున నుండుట, కలిగెడు తోపికలందు మునుగకుండుట, బ్రహ్మజ్ఞానమునే నియమించుచుండుట, యథార్థ జ్ఞాన ప్రయోజనము దర్శనము. ఈ సద్గుణము లన్నియును జ్ఞానమార్గములు. వీటికి వ్యతిరిక్తమైనవి అజ్ఞాన మార్గములు.

శ్లో॥ జ్ఞేయం యత్తత్ ప్రవక్ష్యామి యద్జ్ఞాత్వాఽమృత మశ్నుతే ।

అనాదిమత్పరం బ్రహ్మ న సత్తన్నాఽస దుచ్యతే ॥ 13

జ్ఞేయం, యత్, తత్, ప్రవక్ష్యామి, యత్, జ్ఞాత్వా, అమృతమ్, అశ్నుతే,
అనాదిమత్, పరమ్, బ్రహ్మ, న, సత్, తత్, న, అసత్, ఉచ్యతే.

టీ॥ జ్ఞేయం = తెలియదగినది, యత్ = ఏదియో, యత్ = దేనిని,
జ్ఞాత్వా తెలిసికొని, అమృతం = మోక్షమును. అశ్నుతే = పొందుచున్నాడో,
తత్ = దానిని, ప్రవక్ష్యామి = చెప్పుచున్నాను, తత్ = అది, అనాదిమత్ =
ఆదిలేనిది, పరంబ్రహ్మ = పరం బ్రహ్మము, సత్ = వ్యావహారిక సత్తాయగు
స్థూలమని కాని, అసత్ = పారమార్థిక సత్తా కానట్టి సూక్ష్మమనికాని,
న+ఉచ్యతే = చెప్పబడదు.

తా॥ దేనిని తెలిసికొనవలెనో, దేనిని తెలిసికొని మోక్షమును
పొందుచున్నాడో దానిని చెప్పుచున్నాను. అది ఆదిలేనిది పరంబ్రహ్మము.
ఆ బ్రహ్మము వ్యావహారిక సత్తాయగు స్థూలముకాదు, పారమార్థిక సత్తాకానట్టి
సూక్ష్మమును గాదు.

వి॥ మొదట బ్రహ్మము జ్ఞేయమగుటకు ఆలస్యమగును. పలుమాటలు
బ్రహ్మమున లీనమగు నలవాటు సిద్ధించి యంతర్ముఖవృత్తి యేర్పడిన వారికి
కూర్చున్న వెంటనే బ్రహ్మముపై నిగా యుంచు జ్ఞానదృష్టి కలుగును. ఇట్టి
జ్ఞాన నేత్రముతో వెంటనే బ్రహ్మము జ్ఞేయమగును. ఏది జ్ఞేయమో, ఏ
జ్ఞానముచే మోక్షము నొందుదుమో, దానిని చెప్పుదును. ఆ బ్రహ్మము
ఆదిలేనిది, బ్రహ్మము జ్ఞేయమైన వెంటనే బ్రహ్మజ్ఞానము కలుగును. ఆ
బ్రహ్మము వ్యావహారిక సత్త్వరూపి యీశ్వరసృష్టియగు స్థూలమునుగాదు.
పారమార్థికముగా లేనట్టి సూక్ష్మ శరీరమును, సూక్ష్మ శరీరముతో నేర్పడు
జీవసృష్టియును కాదు.

శ్లో॥ సర్వతః పాణిపాదం తత్ సర్వతోఽక్షి శిరోముఖమ్ ।

సర్వత శ్రుతిమల్లోకే సర్వమావృత్య తిష్ఠతి ॥ 14

సర్వతః, పాణిపాదమ్, తత్, సర్వతః, అక్షి శిరోముఖమ్;

సర్వతః, శ్రుతిమత్, లోకే, సర్వమ్, ఆవృత్య, తిష్ఠతి.

టీ॥ తత్ = అది, సర్వతః = అంతటను, పాణిపాదం = కాళ్ళు చేతులుగలది, సర్వతః = అంతటను, అక్షిశిరోముఖం = కన్నులు, శిరస్సులు, నోరులుగలది, సర్వతః = అంతటను, శ్రుతిమత్ = చెవులుగలది, లోకే = లోకమునందు, సర్వం = సర్వమును, ఆవృత్య = ఆవరించి, తిష్ఠతి = ఉన్నది.

తా॥ ఆ బ్రహ్మము సర్వవ్యాపి కనుక సమస్త ప్రాణికోట్ల అవయవము లన్నియు బ్రహ్మముయొక్క అవయవములే. కనుక ఆ బ్రహ్మమునకు అంతటను కాళ్ళు, చేతులు, కన్నులు, తలలు, నోరులు, చెవులున్నవి. లోకము నంతటినీ ఆవరించుకొనియున్నది.

వి॥ పణతి వ్యవహార త్యనేన పాణిః, పణవ్యవహారేస్తుతౌచ, అనేన = దీనిచేత, నరుడు, పణతి = వ్యవహారతి = వ్యవహరించును, కనుక; పాణి. పద్యంతే అనేనేతి పాదః, పదశ్చగతౌ. అనేన = దీనిచేత, పద్యంతే = పొందుదురు, ఇతి, పాదము. అక్ష్తోతి దూర మిత్యక్షి ఆక్షువ్యాప్తౌ. దూరం = దూరముగా, అక్ష్తోతి = వ్యాపించునది, ఇతి, అక్షి. జరయా శీర్యతే శిరః, శృహింసాయాం. జరయా = మునలితనముచే, శీర్యతే = పీడింపబడునది, శిరస్సు. ఖన్యతే భక్ష్య మనేనేతి ముఖం, ఖను అవదారణే. అనేన = దీనిచేత, భక్ష్యం = భక్ష్యము, ఖన్యతే = పీడింపబడును, ఇతి, ముఖము. శ్రుణోత్యనేన శ్రుతిః, శ్రుశ్రవణే శ్రూయతే = వినబడునది, శ్రుతి = చెవి, శ్రూయతే ధర్మాధర్మాదిక మనయేతి శ్రుతిః, ధర్మాధర్మాదికం = ధర్మాధర్మాదులను, శ్రూయతే = వినబడునది. ఇతి, శ్రుతిః = వేదము.

సర్వాధిష్ఠానము బ్రహ్మము, అధిష్ఠాన బ్రహ్మాంపు టాధారమున జీవేశ సృష్టి సర్వమధ్యస్తము. సర్వమునందు చిదానందాత్మ ఆవరించియే యున్నది. దేవుడు లేనిచోటుగాని, దేవుడు కాని వస్తువుగాని కొంచెమైనను లేదు కనుక సర్వజీవరాసుల అవయవములన్నియు దేవునివే. ఇయ్యంశమును బట్టి ఆత్మకంతటను చేతులు, కాళ్ళు, కన్నులు. తలలు, ముఖములు, చెవులు నున్నవి. సర్వప్రపంచము నావరించి బ్రహ్మమున్నది.

శ్లో॥ సర్వేంద్రియ గుణాభాసం సర్వేంద్రియ వివర్జితమ్ ।

అసక్తం సర్వభృచ్చైవ నిర్గుణం గుణభోక్తృ చ ॥ 15

సర్వ ఇంద్రియ గుణ అభాసమ్, సర్వ ఇంద్రియ వివర్జితమ్,
అసక్తమ్, సర్వభృత్, చ, ఏవ, నిర్గుణమ్, గుణభోక్తృ, చ.

శ్లో॥ బహిరంతశ్చ భూతానా మచరం చరమేవ చ ।

సూక్ష్మత్వాత్ దవిజ్ఞేయం దూరస్థం చాంతికే చ తత్ ॥ 16

బహిః, అంతః, చ, భూతానామ్, అచరమ్, చరమ్, ఏవ, చ,
సూక్ష్మత్వాత్, తత్, అవిజ్ఞేయమ్, దూరస్థమ్, చ, అంతికే, చ, తత్.

శ్లో॥ అవిభక్తం చ భూతేషు విభక్తమివ చ స్థితమ్ ।

భూతభర్తృచ తత్ జ్ఞేయం గ్రసిష్ఠు ప్రభవిష్ఠు చ ॥ 17

అవిభక్తమ్, చ, భూతేషు, విభక్తమ్, ఇవ, చ, స్థితమ్,
భూతభర్తృ, చ, తత్, జ్ఞేయమ్, గ్రసిష్ఠు, ప్రభవిష్ఠు, చ.

శ్లో॥ జ్యోతిషామపి తజ్జ్యోతి స్తమసః పరముచ్యతే ।

జ్ఞానం జ్ఞేయం జ్ఞానగమ్యం హృది సర్వస్య విష్ఠితమ్ ॥ 18

జ్యోతిషామ్, అపి, తత్, జ్యోతిః, తమసః, పరమ్, ఉచ్యతే.
జ్ఞానమ్, జ్ఞేయమ్, జ్ఞానగమ్యమ్, హృది, సర్వస్య, విష్ఠితమ్.

టీ॥ తత్ = అది, సర్వేంద్రియ గుణ + ఆభాసం = సకలేంద్రియములను, సకల గుణములను, ప్రకాశింపజేయునది, సర్వేంద్రియ వివర్జితం = సమస్త ఇంద్రియములు బొత్తిగా లేనిదియు, అసక్తం = సంగములేనిది, సర్వభృత్ + చ ఏవ = సకలమును భరించునది, నిర్గుణం = గుణములు లేనిది, గుణభోక్తృ చ = గుణముల ననుభవించునది, భూతానాం = ప్రాణులకు, బహిః = వెలుపలను, అచరం = చరింపనిదియు, చరం + ఏవ + చ = చరించునదియును (అగుచున్నది), సూక్ష్మత్వాత్ = బహుసూక్ష్మమయిన దగుటవలన, అవిజ్ఞేయం = తెలియబడనిదియు, దూరస్థం చ = దూరముగా నున్నదియు, అంతికే + చ = దగ్గఱనే యుండునదియు, తత్ = అది, భూతేషు = ప్రాణులందు, అవిభక్తం చ = విభజింపబడనిదియు, విభక్తం + ఇవ = విభజింపబడినదానివలె, స్థితం = ఉండునది, తత్ = అది, భూతభర్తృ చ = ప్రాణులను భరించునదియు, గ్రసిష్ణు = హరించునదియు, ప్రభవిష్ణు = కలిగించునదియు, జ్ఞేయం = తెలియ దగినదియు, జ్యోతిషాం + అపి = ప్రకాశములకుగూడ, జ్యోతిః = ప్రకాశమైయున్నది. తమసః = చీకటికి, పరం = వేఱయినది, జ్ఞానం = చైతన్యమును, జ్ఞేయం = తెలియదగినదియును, జ్ఞానగమ్యం = జ్ఞానముచేతనే పొందదగినదియును, సర్వస్య = సర్వ ప్రాణులయొక్క, హృది = హృదయకమలములందు, విష్ణితం = ఉండునదియును అని, ఉచ్యతే = చెప్పబడుచున్నది.

తా॥ ఆ బ్రహ్మము ఇంద్రియముల నన్నింటిని గుణములనుగూడ ప్రకాశింప జేయుచున్నది. కాని ఇంద్రియములు లేనిదయి యున్నది. దేనితోను అంటనిదైయున్నను సర్వమును భరించుచున్నది. త్రిగుణములు లేనిదయినను గుణముల ననుభవించుచున్నది. ప్రాణికోట్లకు వెలుపల లోపల చరింపని దయినను చరించుచున్నది. బహుసూక్ష్మమయిన స్వరూపి గనుక తెలిసికొనుట కష్టము. అజ్ఞానులకు బహుదూరముగా నుండినను

జ్ఞానులకు అత్యంత సమీపములోనే యున్నది. ప్రాణులకంటె వేఱుగా విభాగింప బడకున్నను విభాగింపబడిన దానివలె యున్నది. సకల ప్రాణుల నుత్పత్తి స్థితి లయ హేతువైయున్నది. తెలియదగినది. ప్రకాశించు సూర్య చంద్రానలాదులకుగూడ వెలుగునిచ్చునది. అజ్ఞానమనెడు చీకటికంటె వేఱుగా నున్నది. చైతన్యము జ్ఞానముచేతనే పొందదగినది. సమస్త జీవుల హృదయకమలములలోనున్నది. ఇట్లు బ్రహ్మము యొక్క లక్షణములు చెప్పబడుచున్నవి.

వి॥ 15. ఇంద్రస్య ఆత్మనః లింగం ఇంద్రియం. ఇంద్రస్య = ఆత్మనః = ఆత్మకు, లింగం = జ్ఞాపకము, ఇంద్రియము. గుణ్యతే అభ్యసృత ఇతి గుణః. గుణ అభ్యాసే, గుణ్యతే = అభ్యసృతే = అభ్యసించబడునది. ఇతి, గుణము.

16. బహిర్ముఖాంతర్ముఖ వృత్తులను బట్టి యాత్మను రెండు విధములుగా భావించుట కవకాశమున్నది. ఇంద్రియగుణముల తనచిచ్చక్తి చే ప్రకాశింప జేయుచు యోగనిద్రయందింద్రియ గుణరహితమైయున్నది. త్రిగుణాతీత స్థితి యందు దేనినంటక ప్రకృతిలో మనము మునిగినపుడు సర్వమును భరించునట్లు తెలియును. సర్వవ్యాపక వస్తువు గనుక చరింపని వస్తువైనను ఖండవస్తువుల తన చేతనత్వముచే జడమగు అనాత్మను చరింపజేయుచున్నది. భూమి జలాగ్ని వాయునభాహంకార మహద వ్యక్తశబలములకంటె సూక్ష్మమైనది. కనుక అంతర్ముఖవృత్తికి మాత్రమే గోచరించును. మిగిలిన దేనికిని గోచరింపదు. మనోవేగమెక్కువగ నున్నచో దేవునికి దూరముగ నున్నామనియు, సంకల్పరహితమగు కొలది దైవసమీపమున నున్నామనియు తెలియుము.

17. అనాత్మ పదార్థములన్నియు విశేషణములుగ నున్నపుడు ఆత్మ విభజింపబడక మిశ్రమైయున్నదనియు, అనాత్మవస్తువులు ఉపాధిగనున్నపుడు

విభజనగా నున్నట్లు గోచరించునదియు, సృష్టిస్థితి లయకారి యనియు, తెలిసికొను ప్రకాశ వస్తువున కన్నిటికి చేతనప్రకాశ మొసగునదియు.

18. తెలియని తనము కంటె వేరైనదియు, జ్ఞానము, జ్ఞేయము, జ్ఞానగమ్యమైనదియు, సర్వజీవ హృదయ కమలములందున్నదియునైన బ్రహ్మమని చెప్పబడును. మొదట జ్ఞేయమైన పిమ్మట జ్ఞానమగును. యోగసిద్ధియైన పిమ్మట మొదటనే బ్రహ్మము నవలోకించు జ్ఞానమును, వెనువెంటనే బ్రహ్మము జ్ఞేయమగును, మరల జ్ఞానముచే పొందదగిన కైవల్యము నొందుదుము.

శ్లో॥ ఇతి క్షేత్రం తథా జ్ఞానం జ్ఞేయం చోక్తం సమాసతః ।

మద్భక్త ఏతద్విజ్ఞాయ మద్భావాయోపపద్యతే ॥ 19

ఇతి, క్షేత్రమ్, తథా, జ్ఞానమ్, జ్ఞేయమ్, చ, ఉక్తమ్, సమాసతః, మద్భక్తః, ఏతత్, విజ్ఞాయ, మద్భావాయ, ఉపపద్యతే.

టీ॥ ఇతి = ఇట్లు, క్షేత్రం = క్షేత్రము, తథా = అట్లే, జ్ఞానం = జ్ఞానము, జ్ఞేయం చ = జ్ఞేయము, సమాసతః = సంగ్రహముగా, ఉక్తం = చెప్పబడినది, మద్భక్తః = నా భక్తుడు, ఏతత్ = దీనిని, విజ్ఞాయ = తెలిసికొని, మద్భావాయ = నా యునికి కొరకు, ఉపపద్యతే = పొందుటకు తగియుండును.

తా॥ ఇట్లు క్షేత్రము, జ్ఞానము, జ్ఞేయము సంగ్రహముగా చెప్పితిని. నాభక్తుడు దీనిని తెలిసికొని నా యునికిని పొందుటకు తగియుండును.

వి॥ క్షేత్రమును, క్షేత్రజ్ఞుని, జ్ఞానమును, జ్ఞేయమును, సంగ్రహముగా చెప్పితిని. భక్తుడు దీనిని విశదముగా తెలిసికొని, గురుకీలుచే సచ్చిదానందమగు తమ యునికిని పొందగలడు. కారణమున క్షేత్రమును మహాకారణమున క్షేత్రజ్ఞుని, శుద్ధ సాత్విక వృత్తిచే బ్రహ్మమును కనుగొనినపుడు జ్ఞానము తురీయముగను, జ్ఞేయమగు ప్రత్యగాత్మను కైవల్యమునందున తెలిసికొనవలయును.

శ్లో॥ ప్రకృతిం పురుషం చైవ విద్భూనాదీ ఉభావపి ।

వికారాంశ్చ గుణాంశ్చైవ విద్ధి ప్రకృతి సంభవాన్ ॥ 20

ప్రకృతిమ్, పురుషమ్, చ, ఏవ, విద్ధి, అనాదీ, ఉభౌ, అపి,
వికారాన్, చ, గుణాన్, చ, ఏవ, విద్ధి, ప్రకృతిసంభవాన్.

టీ॥ ప్రకృతిం = ప్రకృతిని, పురుషం + చ = పురుషుని, ఉభౌ + అపి = రెంటిని, అనాదీ = ఆదిలేనివని, విద్ధి = తెలియుము. వికారాన్ + చ = వికారములును, గుణాన్ = చ + ఏవ = గుణములును, ప్రకృతి సంభవాన్ = ప్రకృతివలన గలిగినవని, విద్ధి = ఎఱుగుము.

తా॥ ప్రకృతి పురుషులనాదులు, గుణములును, వికారములును ప్రకృతివలన కలుగును.

వి॥ ప్రారంభః క్రియతే అనయేతి ప్రకృతిః, దుకృష్ కరణే, అనయా = దీనిచేత, జగము, ప్రారంభః క్రియతే = ప్రారంభము చేయబడును. ఇతి, ప్రకృతి. ప్రకరోతి పురుషోపభోగార్థం శబ్దాది భోగ్యానితి ప్రకృతిః, పురుష + ఉపభోగార్థం = పురుషోపభోగము కొఱకు, శబ్దాదిభోగ్యాన్ = శబ్దస్పర్శాది భోగవస్తువులను, ప్రకరోతి = చేయునది, ఇతి, ప్రకృతి. క్షీయత, ఇతి క్షేత్రం, శరీరం, తజ్జ్ఞానాతీతి క్షేత్రజ్ఞః, జ్ఞా అవబోధే, క్షీయతే = నశించునది, ఇతి = కనుక, క్షేత్రం = శరీరము, తత్ = దానిని, జ్ఞానాతి = తెలిసికొనునది, ఇతి, క్షేత్రజ్ఞః = క్షేత్రజ్ఞుడు. పురిశరీరే శేతయితి పురుషః, శీజ్ స్వప్నే, పురి = శరీరే = శరీరమునందు, శేతే = ఉండువాడు. యితి, పురుషుడు. పురుష ప్రకృతులనాదులు, వికారములును గుణములును ప్రకృతి సంభవములు.

శ్లో॥ కార్యకారణ కర్తృత్వే హేతుః ప్రకృతి రుచ్యతే ।

పురుష స్సుఖదుఃఖానాం భోక్తృత్వే హేతురుచ్యతే ॥ 21

కార్యకారణ కర్తృత్వే, హేతుః, ప్రకృతిః, ఉచ్యతే,
పురుషః, సుఖదుఃఖానామ్, భోక్తృత్వే, హేతుః, ఉచ్యతే.

టీ॥ ప్రకృతిః = ప్రకృతి, కార్యకారణకర్తృత్వే = కార్యకారణముల కర్తృత్వమునందు, హేతుః = కారణమని, ఉచ్యతే = చెప్పబడుచున్నది. పురుషః = పురుషుడు, సుఖదుఃఖానాం = సుఖదుఃఖములయొక్క, భోక్తృత్వే = అనుభవించుటయందు, హేతుః = కారణమని, ఉచ్యతే = చెప్పబడుచున్నాడు.

తా॥ ప్రకృతివలననే కార్యకారణాత్మికమైన ప్రపంచమేర్పడు చున్నది. పురుషుడు సుఖదుఃఖముల ననుభవించుచున్నాడు.

వి॥ కార్యకారణముల నిర్మించు కర్తృత్వము ప్రకృతి యందున్నది. స్థూలశరీర శ్వాసకుండలినీ సంకల్పమనోబుద్ధి జీవేశులు పరస్పర కారణములు. ఈశజీవబుద్ధి మానస సంకల్ప కుండలినీ శ్వాస స్థూలములు పరస్పర కార్యములు. ఇక్కారణ కార్యహేతువు ప్రకృతి, పురుషుడు సుఖదుఃఖముల ననుభవించు భోక్తృత్వమునకు కారణుడు, అపరాప్రకృతికి చిక్కెనా సుఖదుఃఖాది ద్వంద్వములలో తగులుకొని యుండును. అవిద్యనుండి పరాప్రకృతిని స్వాధీనము చేసికొను శక్తివంతుడాయెనా బ్రహ్మకారవృత్తితో ప్రాణాపాన ద్వంద్వ నిర్ముక్తుడై కైవల్య బ్రహ్మనందానుభవియై యపరోక్షజ్ఞుని యగును.

శ్లో॥ పురుషః ప్రకృతిష్ఠో హి భుంక్తే ప్రకృతిజాన్ గుణాన్ ।

కారణం గుణసంఘోఽస్య సదసద్యోని జన్మసు ॥ 22

పురుషః, ప్రకృతిస్థః, హి, భుంక్తే, ప్రకృతిజాన్, గుణాన్,
కారణమ్, గుణసంగః, అస్య, సత్ అసత్ యోని జన్మసు.

టీ॥ ప్రకృతిస్థః = ప్రకృతియందున్న, పురుషః = పురుషుడు, ప్రకృతిజాన్ = ప్రకృతిచేగలిగిన, గుణాన్ = గుణములను, భుంక్తే + హి = అనుభవించునుగదా? అస్య = ఇతనికి, సదసద్యోనిజన్మసు = శ్రేష్ఠమైనట్టియు హీనమైనట్టియు యోనులందు జన్మించుటయందు, గుణసంగః = త్రిగుణములతో మిశ్రమగుటయే, కారణం = కారణము.

తా॥ ప్రకృతియందున్న పురుషుడు ప్రకృతిచే కలిగిన గుణములననుభవించుచున్నాడు. ఈ పురుషుడు గుణములతో మిశ్రమై యున్నందువలననే శ్రేష్ఠమయినట్టియు, హీనమైనట్టియు జన్మముల పాలగుచున్నాడు.

వి॥ ప్రకృతేర్గుణాః సత్వరజస్తమాం సీత్యుచ్యంతే, ప్రకృతేః = ప్రకృతి యొక్క, గుణాః = గుణములు, సత్వరజస్తమాంసి = సత్వగుణ రజోగుణ తమో గుణములు, ఇతి = అని, ఉచ్యంతే చెప్పబడుచున్నవి. 1. సతోభావః సత్వం తత్ జ్ఞానహేతు, సతః = యథార్థముగా, భావః = నెఱుగుటచేకలిగిన భావము, సత్వం = సత్వగుణము, తత్ = అది, జ్ఞాన = యథార్థ జ్ఞానమునకు, హేతుః = కారణము. 2. రంజయతీతి రజః, తద్దుఃఖకారణం రంజరాగే, రంజయతి = దీనిచే, రాగయుక్తులగుదురు. ఇతి = కనుక, రజః = రజోగుణము, తత్ = ఆ రజోగుణము, దుఃఖహేతుః = దుఃఖకారణము. 3. తామృత్యనేనేతి తమః, తన్మోహబీజం, తము గ్లానౌ, అనేన = దీనిచేత, తామృతి = గ్లానిని పొందుదురు, ఇతి, తమస్సు = తమోగుణము, తత్ = ఆ తమోగుణము, మోహబీజం = ఉన్నదున్నట్లు గాక విపరీతముగా తెలిసికొనునట్లుచేయు మోహమునకు కారణము, ప్రకృతికి చిక్కిన జీవుడు ప్రకృతిచేకలిగిన త్రిగుణముల ననుభవించుచుండును. త్రిగుణములచే బద్ధుడైన జీవుడు శ్రేష్ఠమైనట్టియు నీచమైనట్టియు జన్మముల పాలగుచుండును.

శ్లో॥ ఉపద్రష్టా నుమంతా చ భర్తా భోక్తా మహేశ్వరః ।

పరమాత్మేతి చాప్యుక్తో దేహే స్మిన్నురుషః పరః ॥ 23

ఉపద్రష్టా, అనుమంతా, చ, భర్తా, భోక్తా, మహేశ్వరః,

పరమాత్మా, ఇతి, చ, అపి, ఉక్తః, దేహే, అస్మిన్, పురుషః, పరః.

టీ॥ అస్మిన్ = ఈ, దేహే = దేహమునందు, పరః = పరుడైన, పురుషః = పురుషుడు, ఉపద్రష్ట = కార్యజాతమును విచారించు

కొనువాడును, అనుమంతా + చ = గుణములను వికారములను అనుసరించి ఆలోచించువాడును. భర్తా = ప్రకృతిని భరించువాడును, భోక్తా = సుఖదుఃఖముల ననుభవించు వాడును, మహేశ్వరః = పూజనీయమైన ఐశ్వర్యము గలవాడునైన, పురుషుడే, పరమాత్మా + ఇతి + చ + అపి = పరమాత్మా యనియుకూడ, ఉక్తః = చెప్పబడెను.

తా॥ ఈ దేహమునకంటె వేతై, దేహమునందున్న పురుషుడు సాత్వికరాజస తామసగుణ కార్యవర్గమగు జ్ఞానేంద్రియాంతఃకరణములను, కర్మేంద్రియ ప్రాణ వాయువులను, స్థూల శరీరమును విచారించు కొనువాడును, గుణములను, గుణములచే కలుగు మార్పులను అనుసరించి ఆలోచించువాడును, త్రిగుణాత్మికమైన ప్రకృతిని భరించువాడును, సుఖదుఃఖముల ననుభవించువాడును, పూజనీయమైన యైశ్వర్యము కలవాడును, అయియున్నాడు. ఇట్టి పురుషునే పరమాత్మ యని చెప్పబడుచున్నాడు.

వి॥ బిభర్తీతి భర్తా. దుభృజ్ ధారణపోషణయోః, బిభర్తి = మోయు వాడు, పోషించువాడు, ఇతి = కనుక, భర్తా = మగడు, ఈ దేహమునందే కార్యజాతమును విచారించుకొనువాడును. గుణ వికారముల ననుసరించి యాలోచించు కొనువాడును, అనాత్మను భరించువాడును, సుఖదుఃఖాది ద్వంద్వముల ననుభవించువాడును, పూజనీయమైన యైశ్వర్యయుక్తుడును, అనాత్మకంటె వేతైన పురుషోత్తముడే బ్రహ్మము.

శ్లో॥ య ఏవం వేత్తి పురుషం ప్రకృతిం చ గుణైస్సహ ।

సర్వథా వర్తమానోఽపి న స భూయోఽభిజాయతే ॥ 24

యః, ఏవమ్, వేత్తి, పురుషమ్, ప్రకృతిమ్, చ, గుణైః, సహ,
సర్వథా, వర్తమానః, అపి, న, సః, భూయః, అభిజాయతే.

టీ॥ యః = ఎవడు, ఏవం = ఇట్లు, పురుషం = పురుషుని, గుణైః + సహ = గుణములతోకూడ, ప్రకృతిం + చ = ప్రకృతిని, వేత్తి = తెలిసికొనుచున్నాడో, సః = వాడు, సర్వథా = అన్ని ప్రకారములచేతను, వర్తమానః + అపి = ప్రవర్తించుచున్నను, భూయః = మరల, న+అభిజాయతే = పుట్టడు.

తా॥ ఇట్లు పురుషుని, గుణములతోకూడ ప్రకృతిని తెలిసికొన్నవాడు అన్ని ప్రకారముల వర్తించుచున్నను మరల పుట్టడు.

వి॥ ఇట్లు క్షరాక్షర పురుషుల కతీత పురుషోత్తమ బ్రహ్మమును, త్రిగుణాత్మిక ప్రకృతిని, గుణాతీత పరాప్రకృతిని, యధార్థముగా తెలిసికొనినవాడు, అంతర్ముఖవృత్తికి జ్ఞేయముకాగా తెలిసికొనినవాడు, స్థూలసూక్ష్మకారణ మహాకారణములతో ప్రాతిభాసిక వ్యావహారిక పారమార్థికములందు నెట్లు వ్యవహరించినను పునర్జన్మనొందడు. బ్రహ్మమే తానగును.

శ్లో॥ ధ్యానేనాత్మని పశ్యంతి కేచిదాత్మాన మాత్మనా ।

అన్యే సాంఖ్యేన యోగేన కర్మయోగేన చాపరే ॥

25

ధ్యానేన, ఆత్మని, పశ్యంతి, కేచిత్, ఆత్మానమ్, ఆత్మనా,
అన్యే, సాంఖ్యేన, యోగేన, కర్మయోగేన, చ, అపరే.

టీ॥ కేచిత్ = కొందఱు, ధ్యానేన = ధ్యానముచేత, ఆత్మని = తనయందు, ఆత్మనా = తనచేత, ఆత్మానం = తన్ను, పశ్యంతి = చూచుచున్నారు. అన్యే = మఱికొందఱు, సాంఖ్యేన + యోగేన = జ్ఞానయోగముచేత, అపరే = మఱి కొందఱు, కర్మయోగేన = కర్మయోగముచేత, పశ్యంతి = చూచుచున్నారు.

తా॥ కొందఱు ధ్యానముచే తనయందు తనచేత తన్ను చూచుచున్నారు. కొందఱు సాంఖ్య యోగముచేతను, కొందఱు కర్మ యోగముచేతను చూచుచున్నారు.

వి॥ కొందఱు ఆత్మను ఆత్మచేతనే ఆత్మయందే ధ్యానమనెడు యుక్తత్వముతో చూచుచున్నారు. దేవునందు తన్మయత్వము ప్రారంభించినది మొదలు పూర్తి లీనమగువరకు యుక్తత్వము. దేవునందు సంపూర్ణముగా లీనమైన స్థితి సాంఖ్యము, జ్ఞానయోగము. బ్రహ్మ నిర్వాణము మొదలైన పేర్లతో నొప్పెడు కైవల్యమును కొందఱు పొందుదురు. శ్వాసపై, కుండలినీ శక్తిపై, ప్రత్యగాత్మపై, బ్రహ్మముపై దేనియందైనను నిగాయుంచినది మొదలు దేవునందు లీనమగుదాక చేయు ప్రయాణమే కర్మయోగము. ఈ కర్మయోగము చేతనే యుక్తత్వము. కర్మయోగయుక్తుడు యోగి యనియు, తురీయస్థుడు యుక్తుడనియు, సాంఖ్యుడు జ్ఞాని యనియు భగవద్గీత తన సారాంశమును లోకమునకు వెల్లడించినది.

శ్లో॥ అన్యే త్వేవ మజానంతః శ్రుత్వా న్యేభ్య ఉపాసతే ।

తేఽపి చాతి తరన్త్యేవ మృత్యుం శ్రుతిపరాయణాః ॥ 26

అన్యే, తు, ఏవమ్, అజానంతః, శ్రుత్వా, అన్యేభ్యః, ఉపాసతే,
తే, అపి, చ, అతితరన్తి, ఏవ, మృత్యుమ్, శ్రుతిపరాయణాః.

టీ॥ అన్యేతు = కొందఱైతే, ఏవం = ఇట్లు, అజానంతః = తెలియనివారై, అన్యేభ్యః = ఇతరులనుండి, శ్రుత్వా = విని, ఉపాసతే = ఉపాసించుచున్నారు. శ్రుతి పరాయణాః = వినుటయందాసక్తులయిన, తే + అపి = వారుకూడ, మృత్యుం = మృత్యురూపమైన సంకల్పనిర్మిత సంసారమును, తరంతి + ఏవ = దాటుచున్నారు.

తా॥ కొందఱిట్లు తెలియక ఇతరుల నుండి తెలిసికొని యుపాసించుచున్నారు. శ్రవణాసక్తులుగూడ మృత్యురూప సంసారమును దాటుచున్నారు.

వి॥ కొందఱిట్లేలుగరు. తత్త్వవేత్తలు కాని వారిచేత విని యేదో యొక యుపాసన చేయుదురు. స్థూల శరీరముతో చేయబడునదియు, వాక్కుచే

పలుకబడునదియు కర్మకాండ. సూక్ష్మశరీరముతో నూహించి, తాను కల్పించుకొనిన యాకారమునే యేకాగ్రముగ చూచుచున్నచో నిది యుపాసన. కర్మకాండనే కర్మయోగమని చాలమంది పొరబడినారు. నాలుగు గురుకీలకములలో దేనిపైనైనను నిగాయుంచి దేవునిలో లీనమగువఱకు చేయు ప్రయాణమే కర్మయోగము. దీని చేయునపుడు యోగియగును. కర్మయోగి యుక్తుడై జ్ఞానియగును. ఉపాసకులై యుండియు, బ్రహ్మ విద్యాన్వితులై, శ్రవణ మనన నిదిధ్యాసన సమాధి జ్ఞానయుక్తులై, క్రమక్రమముగా వీరునుగూడ సంకల్ప నిర్మిత సంసారరూపమృత్యువును దాటుచునే యున్నారు.

శ్లో॥ యావత్సంజాయతే కించిత్ సత్త్వం స్థావరజంగమమ్ ।

క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞ సంయోగాత్ తద్విద్ధి భరతర్షభ ॥

27

యావత్, సంజాయతే, కించిత్, సత్త్వమ్, స్థావరజంగమమ్,
క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞ సంయోగాత్, తత్, విద్ధి, భరతర్షభ.

టీ॥ భరతర్షభ = అర్జునా! స్థావరజంగమం = చరించునదియు, చరింపనిదియు నైన, సత్త్వం = వస్తువు, యావత్ + కించిత్ = ఏ కొంచము, సంజాయతే = పుట్టుచున్నదో, తత్ = అది, క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞ సంయోగాత్ = క్షేత్ర క్షేత్రజ్ఞుల కలయిక వలననే, సంజాయతే = పుట్టుచున్నది.

తా॥ స్థావర జంగమాత్మకమైన ఏ చిన్నవస్తువైనను క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞ సంయోగము వలననే పుట్టుచున్నది.

వి॥ హల్లులు స్థావరములు. అచ్చులు జంగమములు, జీవుడీజంగమ స్థావరముల ననుకొనుటయే సంకల్పము. ఇట్టి సంకల్పముచేతనే జీవసృష్టి యేర్పడును. క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞుల కలయిక చేతనే సంకల్పమును, సంకల్పనిర్మిత జీవసృష్టియును కలుగును. అట్లే యీశ్వరసంకల్పముచే నీశ్వరసృష్టియగును. ఇట్లు జీవేశసృష్టులందు కలిగిన జంగమస్థావరములలో నెట్టి చిన్నదైనను వ్యష్టిసమష్టి క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞుల కలయికచేతనే సృష్టియగుచున్నది.

శ్లో॥ సమం సర్వేషు భూతేషు తిష్ఠంతం పరమేశ్వరమ్ ।

వినశ్యత్సవినశ్యంతం యః పశ్యతి స పశ్యతి ॥ 28

సమమ్, సర్వేషు, భూతేషు, తిష్ఠంతమ్, పరమేశ్వరమ్,
వినశ్యత్సు, అవినశ్యంతమ్, యః, పశ్యతి, సః, పశ్యతి.

టీ॥ సర్వేషుభూతేషు = సర్వప్రాణులందును, సమం = సమముగా,
తిష్ఠంతం = ఉన్నవానిని, పరమేశ్వరం = పరమేశ్వరుని, వినశ్యత్సు +
అపి = నశించునవి నశించుచున్నను, అవినశ్యంతం = నశింపని వానిని,
యః = ఎవడు, పశ్యతి = చూచుచున్నాడో, సః = వాడు, పశ్యతి =
చూచుచున్నాడు.

తా॥ ఎవడు సర్వప్రాణులందును సమముగా నున్నట్టియు,
క్షేత్రములన్నియు నశించుచుండగా స్థిరముగా నుండునట్టియు, పరమేశ్వరుని
చూచుచున్నాడో వాడే చూచినవాడగుచున్నాడు.

వి॥ దేవుడు సర్వజీవరాసులలో హెచ్చుతగ్గులు లేకుండా సమముగనే
యున్నాడు. ప్రళయ మహాప్రళయములందు జీవేశస్పృష్టులు నశించు
చుండును, జడములగుచుండును. ఇవి జడములై నశించుచున్నను నశింపక
బ్రహ్మ మొకే విధముగ నుండును. అంతర్ముఖ వృత్తితో నిట్టి బ్రహ్మమును
చూచినవాడే దేవుని చూచినవాడు.

శ్లో॥ సమం పశ్యన్ హి సర్వత్ర సమవస్థిత మీశ్వరమ్ ।

న హిసన్త్రాత్య నాఽత్యానం తతో యాతి పరాం గతిమ్ ॥ 29

సమమ్, పశ్యన్, హి, సర్వత్ర, సమవస్థితమ్, ఈశ్వరమ్,
న, హిసన్తి, ఆత్యనా, ఆత్మానమ్, తతః, యాతి, పరామ్, గతిమ్.

టీ॥ సర్వత్ర = అంతటను, సమం = సమముగాను, సమవస్థితం =
లెస్సగా నుండునట్టి, ఈశ్వరం = ఈశ్వరుని, పశ్యన్ + హి = చూచు
చున్నవాడయి, ఆత్మానం = తన్ను, ఆత్యనా = తనచేత, న హిసన్తి =

హింసింపడో, తతః = పిమ్మట, పరాం = ఉత్కృష్టమైన, గతిం = స్థానమును, యాతి = పొందుచున్నాడు.

తా॥ సర్వత్ర సమముగానున్న యీశ్వరునిచూచుచు తన్ను తనచేత హింసింపబడడో అతడే పిదప ఉత్కృష్టమైన పరాగతిని పొందుచున్నాడు. అవిద్యకు చిక్కుటయే, అపరాప్రకృతికి చిక్కుట. సోఽహం భావమున నిలిచి బ్రహ్మపథమున నడచుట పరాప్రకృతియందు ప్రవేశించుట యగును.

వి॥ దేవుడు సర్వవ్యాపి. ఏకరీతిగా నున్నాడు. జాడ గురునిచే నెఱిగి ప్రయాణ మొనరించినచో నెవరైనను దేవుని చేరి ముక్తులగుదురు. ఇట్టి యీశ్వరుని అంతర్ముఖవృత్తితో చూడవలయును. ఎవరైతే తనలోని దేవునెఱిగి దేవునందు లీనము కాలేదో వారు ఆత్మహంతకులని ఈశావాస్యోపనిషత్తులో నున్నది. కనుక ఆత్మను ఆత్మచేతనే యెఱిగి యాత్మయందు లీనమైనవారు ఆత్మహంతకులు కారు. ఇట్టి ఆత్మానుభవము గలవారై మహాకారణము నందలి పరాప్రకృతినిబొంది, తద్వారా కైవల్యమున ప్రత్యగ భిన్న బ్రహ్మము నొందుదురు.

శ్లో॥ ప్రకృత్యైవ చ కర్మాణి క్రియమాణాని సర్వశః ।

యః పశ్యతి తథాఽఽ త్మానం అకర్తారం స పశ్యతి ॥ 30

ప్రకృత్యా, ఏవ, చ, కర్మాణి, క్రియమాణాని, సర్వశః,

యః, పశ్యతి, తథా, ఆత్మానమ్, అకర్తారమ్, సః, పశ్యతి.

టీ॥ సర్వశః = అన్నివిధములను, ప్రకృత్యా + ఏవ + చ = ప్రకృతిచేతనే, కర్మాణి = కర్మలను, క్రియమాణాని = చేయబడుచున్నవానిగను, తథా = అట్లే, ఆత్మానం = తన్ను, అకర్తారం = కర్తగాని వానిగను, యః = ఎవడు, పశ్యతి = చూచుచున్నాడో, సః = వాడు, పశ్యతి = చూచుచున్నాడు.

తా॥ అన్నివిధముల ప్రకృతిచేతనే కర్మల నన్నిటిని చేయుచున్నాననియు, నేనుకర్తను కాననియు నెవడు తన స్థితిని చూచుచున్నాడో, అతడే చూచుచున్నాడు.

వి॥ త్రిగుణాత్మికమై త్రిగుణసృష్టితో కార్యముల చేయుచున్న ప్రకృతి అపర. త్రిగుణాతీతమై బ్రహ్మానుసంధాన మొనర్చుచు ముక్తి నొందించునది పరా. ఇట్లు సర్వకార్యముల చేయించునది ప్రకృతియే. ఆత్మ అకర్త, ఏమియు చేయుటలేదు, ప్రకృతి ఆత్మనుండి చైతన్యశక్తిని పొంది వ్యవహరించుచున్నది. ప్రకృతిలో చిక్కక, త్రిగుణసృష్టిని జడముగా విడదీసి, ఆత్మ అకర్తయని యనుభవ పూర్వకముగా నెవడు తెలిసికొనుచున్నాడో అతడే బ్రహ్మవేత్త.

శ్లో॥ యదా భూతపుథగ్భావం ఏకస్థ మనుపశ్యతి ।

తత ఏవ చ విస్తారం బ్రహ్మ సంపద్యతే తదా ॥ 31

యదా, భూత పుథక్ భావమ్, ఏకస్థమ్, అనుపశ్యతి,
తతః, ఏవ, చ, విస్తారమ్, బ్రహ్మ, సంపద్యతే, తదా.

టీ॥ యదా = ఎప్పుడు, భూతపుథగ్భావం = ప్రాణికోట్ల భిన్నభిన్న భావములను, ఏకస్థం = ఏకత్వముగాను, తతః + ఏవ + చ = అందువలననే, విస్తారం = ఏకత్వమునుండియే ప్రాణికోట్ల విస్తారమును, అనుపశ్యతి = అనుసరించి చూచుచున్నాడో, తదా = అప్పుడు, బ్రహ్మ = బ్రహ్మము, సంపద్యతే = అగుచున్నాడు.

తా॥ భిన్నభిన్న ప్రాణికోట్లన్నియు ఒక బ్రహ్మమునందే యున్నవనియు, ఒక్క బ్రహ్మమే యిన్ని ఆకారములై విస్తరింపబడినదనియు, ఏ మహాత్ముడెప్పుడీ దృష్టితో చూచుచున్నాడో, అతడే బ్రహ్మమును అప్పుడు చూచిన వాడగు చున్నాడు.

వి॥ గురుకీలు సిద్ధియగుచుండగా స్థూలశరీర శ్వాస కుండలినీ సంకల్ప మనోబుద్ధి జీవేశులు క్రమక్రమముగా నొకదానియందొకటి లీనమగు చుండగా బ్రహ్మమొక్కటే మిగులుచున్నందున ప్రాణికోట్లన్నియు దేవునికంటె వేఱుగా లేక ఏకత్వమును కలిగియున్నవనియు, మఱియు వ్యుత్థానదశకు వచ్చినపుడు ఈశ జీవబుద్ధి మానససంకల్ప కుండలినీ శ్వాస స్థూల శరీరములుగా ఆ యేకత్వము నుండియే నానాత్వము వచ్చుచున్నదనియు,

బ్రహ్మనుసంధానము ననుసరించి యనుభవ పూర్వకముగా చూచినవాడు అట్టి యోగ్యత కలిగినపుడు అతడు బ్రహ్మమే అగుచున్నాడు.

శ్లో॥ అనాదిత్వాన్నిర్గుణత్వా త్పరమాత్మాయమవ్యయః ।

శరీరస్థోఽపి కౌంతేయ న కరోతి న లిప్యతే ॥

32

అనాదిత్వాత్, నిర్గుణత్వాత్, పరమాత్మా, అయమ్, అవ్యయః,
శరీరస్థః, అపి, కౌంతేయ, న, కరోతి, న, లిప్యతే.

టీ॥ కౌంతేయ = అర్జునా! అనాదిత్వాత్ = ఆది లేనందువలన,
నిర్గుణత్వాత్ = గుణములు లేనందువలన, అవ్యయః = నాశనములేని,
అయం = ఈ, పరమాత్మా = పరమాత్మ, శరీరస్థః + అపి =
శరీరమునందున్నను, న + కరోతి = చేయడు, న + లిప్యతే = అంటడు.

తా॥ అర్జునా! ఆది లేనందువలన, గుణములు లేనందువలన,
నాశనములేని యీ పరమాత్మ శరీరము నందున్నను ఏ క్రియలను జేయడు.
సుఖదుఃఖములకును అంటడు.

వి॥ పుట్టుకలేని యాత్మ అనాది. త్రిగుణాత్మిక ప్రకృతి కతీతుడును,
త్రిగుణసామ్య స్థితికిగూడ మించినవాడును, అపరా ప్రకృతి, పరాప్రకృతి
యివి రెండును లీనమైనను నుండువాడగుటచే దేవుడు నిర్గుణుడు. అనాత్మ
యంతయు ప్రళయ మహాప్రళయములందు లయమైనను నశింపని
వాడగుటచే నాత్మ యవ్యయుడు. ఇట్టి ప్రత్యక్షపరమాత్మలకంటె అభిన్న
బ్రహ్మము మనస్థూల శరీరమునందును నున్నది. సర్వవ్యాపకవస్తువు సమస్త
జీవరాసుల స్థూల తనువులందున్నది. మహాకాశ స్థిత మేఘ మందలి
వ్యవహారముల నెట్లాకాశమంట లేదో అట్లే స్థూల శరీర వ్యవహార కర్మల
నాత్మ చేయలేదు. అయస్కాంత సన్నిధిలో సూదులు చలించినను నా సూదుల
వ్యవహారము అయస్కాంత మంటని యట్లు, స్థూలదేహ కర్మకాండను ఆత్మ

క్షేత్ర క్షేత్రజ్ఞ విభాగ యోగము - 13వ అధ్యాయము _____ 601
చేయలేదు. అట్లే సూక్ష్మ శరీర సంబంధ సుఖదుఃఖాది ద్వంద్వములను
సహిత మీ బ్రహ్మమంటదు.

శ్లో॥ యథా సర్వగతం సౌక్షాణ్యత ఆకాశం నోపలిప్యతే ।

సర్వత్రావస్థితో దేహే తథాత్మా నోపలిప్యతే ॥

33

యథా, సర్వగతమ్, సౌక్షాణ్యత, ఆకాశమ్, న, ఉపలిప్యతే,
సర్వత్ర, అవస్థితః, దేహే, తథా, ఆత్మా, న, ఉపలిప్యతే.

టీ॥ సర్వగతం = సర్వత్ర వ్యాపించిన, ఆకాశం = ఆకాశము, సౌక్షాణ్యత
= సూక్ష్మ స్వభావమువలన, యథా = ఎట్లు, న+ఉపలిప్యతే = అంటబడదో,
తథా = అట్లే, దేహే = దేహమునందు, సర్వత్ర = అంతటను, అవస్థితః +
అపి = ఉన్నను, ఆత్మా = ఆత్మ, న+ఉపలిప్యతే = అంటబడదు.

తా॥ ఆకాశమంతట నున్నను సూక్ష్మమైనదగుటవలన నెట్లు సర్వమును
అంటకయున్నదో, అట్లే పరమాత్మ దేహమునందంతట నున్నప్పటికిని
దేహేంద్రియాదులను అంటకున్నది.

వి॥ ప్రళయకాల వర్షము వచ్చుటకు ముందేర్పడు యుష్ణత్వమునకు
భూమియంతయు కఠిగి నీరై పోవును. అప్పుడేనుగు తొండమంత వర్షధార
లచే ప్రపంచమంతయు జలమయమగును. అగ్ని వర్షముచే ఆ జల మిమిరి
పోవును. ప్రళయకాల రుంఝామారుత మయ్యగ్ని నార్పును. శ్వాసను
గుండలినీశక్తి మ్రింగినట్లు ఆదిశేషు డవ్వాయువును మ్రింగివేయును. ఇట్లు
భూజలాగ్నివాయువులు లయమైనను ఆకాశము వీనికన్నిటికంటె
సూక్ష్మమైనది కనుక వీని వికారముల నెట్లంటదో, అట్లే శబ్దమును మనస్సు
మ్రింగినట్లు ఆకాశము నహంకారతత్త్వము మ్రింగును. నిర్మలమైన మనస్సు
బుద్ధిగా పరిణమించినట్లు అహంకార తత్త్వము మహత్తత్త్వముగా మాటును.
బుద్ధి కారణశరీరమున లీనమైనట్లు మహత్తత్త్వ మవ్యక్తతత్త్వమున
లయమగును. అవిద్య శుద్ధమై శుద్ధ సాత్విక ప్రకృతియైనట్లు అవ్యక్త తత్త్వము

శబల బ్రహ్మమున లీనమగును. మాయయున్నచో శుద్ధ బ్రహ్మమునే శబలబ్రహ్మమందుము. మాయ లయమైనపుడున్న శుద్ధబ్రహ్మ మన్నిటికంటె సూక్ష్మమై యున్నందున, అంతట వ్యాపించియున్నందున, దేహము నందుండినను ఆత్మ యియ్యనాత్మ నంటదు.

శ్లో॥ యథా ప్రకాశయత్యేకః కృత్స్నం లోకమిమం రవిః ।

క్షేత్రం క్షేత్రీతథా కృత్స్నం ప్రకాశయతి భారత ॥

34

యథా, ప్రకాశయతి, ఏకః, కృత్స్నమ్, లోకమ్, ఇమమ్, రవిః,
క్షేత్రమ్, క్షేత్రీ, తథా, కృత్స్నమ్, ప్రకాశయతి, భారత.

టీ॥ భారత = అర్జునా! ఏకః = ఒకడయిన, రవిః = సూర్యుడు.
ఇమం = ఈ, కృత్స్నం = సమస్తమైన, లోకం = లోకమును, యథా =
ఎట్లు, ప్రకాశయతి = ప్రకాశింప జేయుచున్నాడో, తథా = అట్లు, క్షేత్రీ =
క్షేత్రజ్ఞుడు, కృత్స్నం = సమస్తమైన, క్షేత్రం = క్షేత్రమును, ప్రకాశయతి =
ప్రకాశింపఁ జేయుచున్నాడు.

తా॥ సూర్యుడు సమస్తలోకము నెట్లు ప్రకాశింపజేయు చున్నాడో
అట్లే క్షేత్రజ్ఞుఁడు క్షేత్రమునంతటిని ప్రకాశింపజేయు చున్నాడు.

వి॥ సూర్యతేజస్సు నాశ్రయించి మానవ సమూహము తమతమ
వ్యవహారములందు విహరించునట్లుగా, అట్లే క్షేత్రజ్ఞుడు క్షేత్రమును
ప్రకాశింపజేయును. ప్రత్యగాత్మ తెలివిని, ఇది బుద్ధిని, ఇది మనసును,
ఇది సంకల్ప శక్తిని, దీని నుండి కుండలినీశక్తి, దీనిచే శ్వాసయు, దీనినుండి
స్థూలదేహమును దమతమ కార్యములందు ప్రవర్తించును. మరల నివి
స్థూలము శ్వాసయందును, శ్వాసకుండలినీశక్తి యందును, ఈ శక్తి
సంకల్పశక్తియందును, ఈ శక్తి మనసునందును, ఈ మనసు
బుద్ధియందును, ఈ బుద్ధి తెలివియందును, ఇతైలివి ప్రత్యగాత్మయందును
లీనమగుచుండును.

శ్లో॥ క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయో రేవ మన్తరం జ్ఞానచక్షుషా ।

భూత ప్రకృతి మోక్షం చ యే విదుర్యాన్తి తే పరమ్ ॥ 35

క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయోః, ఏవమ్, అంతరమ్, జ్ఞాన చక్షుషా,
భూతప్రకృతి మోక్షమ్, చ, యే, విదుః, యాన్తి, తే, పరమ్.

టీ॥ జ్ఞానచక్షుషా = జ్ఞాన దృష్టితో, ఏవం = ఇట్లు, క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయోః
= క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞుల యొక్క, అంతరం = భేదమును, భూత ప్రకృతి మోక్షం +
చ = ప్రాణులయొక్క ప్రకృతిని, మోక్షమును, యే = ఎవరు, విదుః =
తెలిసి కొనుచున్నారో, తే = వారు, పరం = మోక్షమును, యాన్తి =
పొందుచున్నారు.

తా॥ ఇట్లు జ్ఞానదృష్టితో క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞుల భేదమును, ప్రాణులు ప్రకృతిలో
పడుటయు, మోక్షము నొందుటయు నెవరు తెలిసికొనుచున్నారో వారు
మోక్షము నొందుచున్నారు.

వి॥ దేవునిపై నిగా ఆలస్యము లేకుండా యుండుటే జ్ఞాన నేత్రము.
ఈ జ్ఞాన చక్షువుచే క్షేత్రము జడమనియు, ఈ క్షేత్రములోని సూక్ష్మ శరీర
వ్యవహారమున్నంతసేపు పురుషోత్తముడగు ప్రత్యగాత్మ క్షేత్రజ్ఞుడగుననియు,
లింగశరీరంపు సంగము వదలినచో ప్రత్యగభిన్న బ్రహ్మమనియు, వ్యుత్థాన
దశలో నొకదానినుండి మఱియొకటి వెలుగుచుండుననియు, నిరుద్ధ స్థితిలో
నొకదానినుండి యింకొకటి మోక్షము నొందుచుండుననియు నెవడనుభవ
పూర్వకముగా నెఱుగునో, అతడు జీవన్ముక్తుడగును.

క్షేత్ర క్షేత్రజ్ఞ విభాగ యోగ రహస్యములు.

సూల సూక్ష్మ కారణములు మూడును కలసి క్షేత్రము. పురము, ప్రకృతి
క్షరము, అవిద్య యగుచున్నది. దీనిలోపడినంతకాలమును బంధము.
అగ్నిస్థానమగు కారణమునందు క్షేత్రమును గురువులు చెప్పుదురు.

క్షేత్రమును తెలిసికొనువాడు క్షేత్రజ్ఞుడు, పురుషుడు, అక్షరుడు, విద్యుయగు చున్నది. ప్రత్యగాత్మ, అవిద్య, బ్రహ్మముయొక్క ప్రతిబింబము కలిసి క్షేత్రజ్ఞుడనబడు జీవుడగు చున్నాడు. క్షేత్రజ్ఞుని స్థానము పృథివీస్థానమగు మహాకారణము. క్షేత్రజ్ఞుడు కారణమునందు చిక్కెనా ప్రకృతిలో పడు చున్నాడు. స్వస్వరూపానుసంధాన మనబడు తురీయమున ప్రవర్తించెనా మోక్షము లభించును. విద్య యిదే. ప్రత్యగాత్మ పరమాత్మలకు భేదములేదు కనుక క్షేత్రజ్ఞ స్వరూపమునందలి ప్రత్యగాత్మనే పరమాత్మగా చెప్పబడినది. కేవల పరమాత్మ స్థానము వాయు స్థానమగు కైవల్యస్థానము. కైవల్యపదము పొందుటయే సర్వసమత్వమును పొందుట.

ఇతి శ్రీ భగవద్గీతాసూపనిషత్సు బ్రహ్మ విద్యాయాం,
యోగశాస్త్రే శ్రీ కృష్ణార్జున సంవాదే క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞ

విభాగయోగోనామ త్రయోదశోఽధ్యాయః.

ఇది బ్రహ్మశ్రీ జగద్గురు వేదాంతం లక్ష్మణార్జులచే రచింపబడిన టీకా
తాత్పర్య విశేషార్థముగల స్వారాజ్య భగవద్గీత యందలి
పదుమూడవ అధ్యాయము.

ఓం శాంతి శాంతి శాంతిః.

